

Mateusz Gaze
Magdalena Karasek
Uniwersytet Łódzki

KICZ NIEJEDNO MA IMIĘ, CZYLI O JĘZYKOWYM OBRAZIE KICZU (NA PODSTAWIE BADAŃ ANKIETOWYCH)

Niniejszy artykuł jest dopełnieniem badań nad językowym obrazem kiczu. W części tej ukazano sposób postrzegania kiczu przez użytkowników języka. Wyniki uzyskano na podstawie przeprowadzonych ankiet. G. Habrajska zauważa, że analiza odpowiedzi ankietowych daje pełniejszy i pewniejszy obraz cech badanego pojęcia, gdyż stwarza możliwość wydobycia wszechstronnych i precyzyjnych danych, w dużej mierze porównywalnych. Nie mogą oczywiście one pretendować do miana wyników uniwersalnych, gdyż badają tylko daną grupę w określonym czasie [Habrajska 2000: 82].

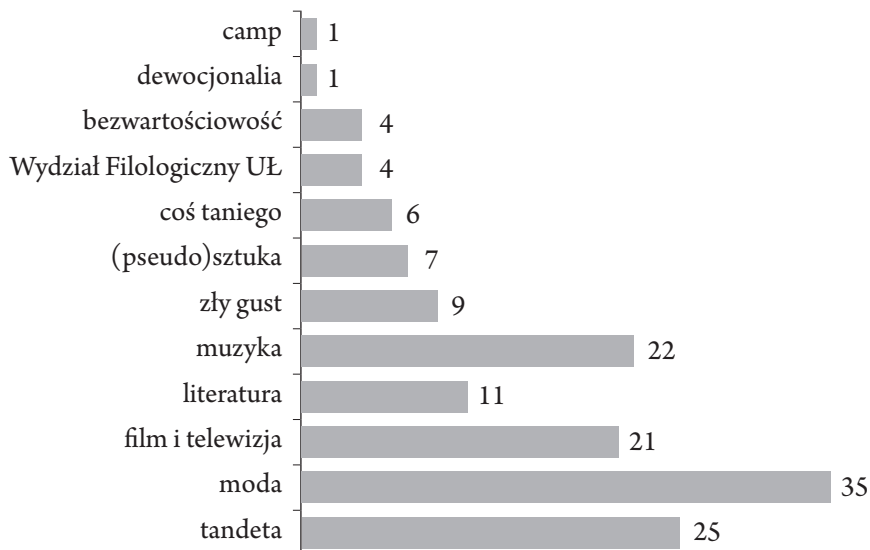
Grupa badawcza liczyła 100 osób. Ankieta została przeprowadzona wśród studentów Wydziału Filologicznego UŁ (badano studentów filologii polskiej i innych neofilologii) i słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Łasku. Zbadano 74 studentów (69 kobiet i 5 mężczyzn) i 26 słuchaczy UTW (23 kobiety i 3 mężczyzn). Na 100 ankietowanych 38 osób mieszka w mieście powyżej 50 tysięcy mieszkańców, 29 w mieście poniżej 50 tysięcy mieszkańców i 35 osób na wsi. Konstruując ankietę, opierano się na metodzie badania językowego obrazu świata, zaproponowanej przez J. Bartmińskiego [Bartmiński 1998], ale odpowiednio zmodyfikowanej¹.

Część właściwą ankiety otwierało pytanie o zdefiniowanie pojęcia *kicz*. 26 osób określiło kicz jako *coś bezwartościowego*, a 2 z nich dodały, że to *coś bezwartościowego, ale podoba się wszystkim*. 24 osoby za kicz uznały *coś tandetnego*, a 5 z nich doprecyzowało, że to *coś tandetnego i bez wartości*, 4 natomiast, że to *coś tandetnego i taniego*. Ważne jest jednak, że ponad połowa badanych za kicz uznała obiekt konkretny. Dla 18 osób kicz to po prostu brak gustu/bezguście, wiążą one tym samym kicz z postawą, nie z przedmiotem. Reszta odpowiedzi łączyła kicz z konkretną rzeczą o określonych cechach: coś uważanego za przesadzone (8),

¹ Zmieniona forma ankiety była już wykorzystana przy badaniu językowego obrazu wielokulturowości [Gaze 2014], cudzoziemca [Grochala, Wojenka-Karasek 2011] i wieśniaka [Gaze 2015].

coś taniego (7), coś niemodnego (4), coś groteskowego (3), coś, czego sztuką nazwać nie można / coś pseudoartystycznego (3), coś sztucznego (2), coś masowego o małej wartości (1). Pozostałe cztery definicje ukazywały kicz jako stosunek jednostki do zjawisk, które są poniżej norm (2) i przerost formy nad treścią (2).

W następnym pytaniu zadaniem respondentów było wypisanie skojarzeń z badanym leksemem. Podczas analizy ankiet okazało się, że odpowiedzi tworzą pewne kręgi tematyczne. Ich wydzielenie wyraźnie pokazało, jakich dziedzin dotyczyły skojarzenia. Bardzo często dochodziło do kategoryzacji, ale poszczególne określenia (tytuły/osoby/przedmioty) pojawiały się jednostkowo.

Wykres 1. Kręgi tematyczne skojarzeń

Źródło: opracowanie własne

Wyniki przedstawiają się następująco (w nawiasach podano liczbę osób, które wskazały daną odpowiedź; osoby mogły podawać kilka odpowiedzi):

- tandeta (25),
- moda (35): ubranie (13), jaskrawe kolory (5), biżuteria (4), cekiny (2), białe kozaczki (2), kolor różowy (2), kolor złoty (2), tipsy (2), brak elegancji (1), panterka (1), najnowsze trendy w modzie (1),
- literatura (11): książki (2), literatura najnowsza (2), harlequiny (2), Paulo Coelho (2), Dorota Masłowska (1), Manuela Gretkowska (1), *Zmierzch* (1)
- film i telewizja (21): telewizja (5), reklamy (4), celebryci (4), Jolanta Rutowicz (2), komedie romantyczne (2), reality show (2), *Hannah Montana* (1), *Dlaczego ja?* (1),

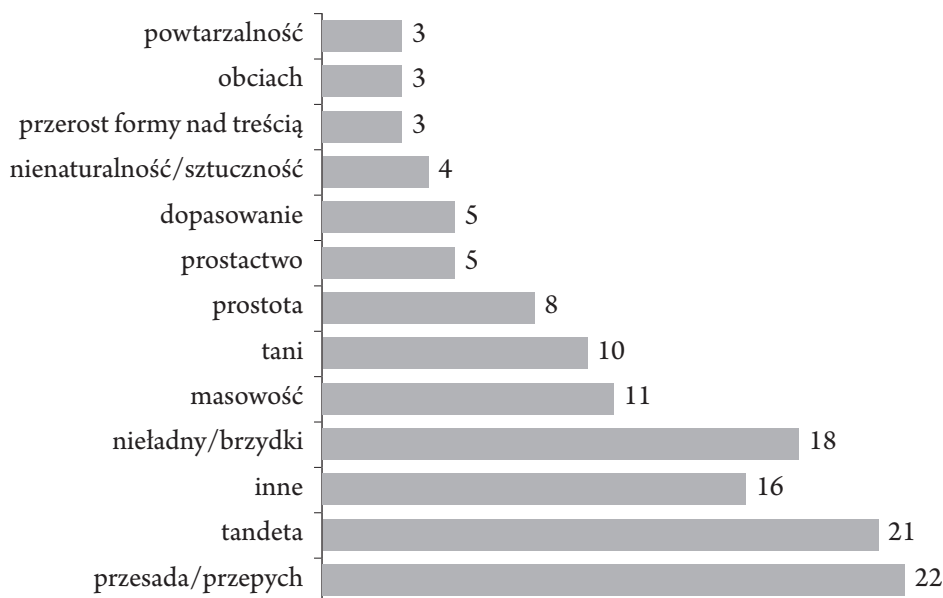
– muzyka (22): disco polo (7), Doda (7), muzyka pop (4), Ich troje (2), Marlin Manson (1), Cher (1).

Jako nieprzynależne do żadnej grupy pojawiły się: zły gust (9), (pseudo) sztuka (7), coś taniego (6), Wydział Filologiczny UŁ (4), bezwartościowość (4), dewocjonalia (1), camp (1).

Co ciekawe, nie odnotowano skojarzeń odnoszących się do pierwotnego słownikowego znaczenia słowa, tj. do malarstwa. Zauważono również, że skojarzenia z modą podawały tylko kobiety i tylko w grupie studentek. Słuchacze z Uniwersytetu Trzeciego Wieku unikali kategoryzowania i podawali skojarzenia ogólne, tj. książki czy telewizja lub cechy (zły gust, bezwartościowość).

Kolejne polecenie polegało na wskazaniu cech, jakimi odznacza się kicz. W kwestionariuszu do badania językowego obrazu świata stworzonym przez J. Bartmińskiego [1998] pytanie to było rozbite na dwa: podanie cech typowych i prawdziwych. Ze względu na charakter badanego pojęcia zdecydowano się na połączenie tych pytań. Najczęściej wskazywanymi cechami były: przesada/przepych (22) i tandeta (21). O ile pojawienie się tandety nie dziwi, gdyż to ona była najczęstszą odpowiedzią w poleceniu o podanie skojarzenia, o tyle przesada już tak, bo ani razu nie była podawana jako skojarzenie z leksemem *kicz*. Zaś przy podawaniu definicji pojęcia tylko 8 osób zauważyło tę cechę. Bardzo często wymieniano takie cechy, jak: brak wartości/mała wartość (18), nieładny/brzydki (18), masowość (11), tani (10). U 7 osób brak wartości i bycie tanim pojawiały się razem, a 4 osoby stwierdziły, że kiczowaty przedmiot jest niskiej wartości i nieładny (często używano typowo pejoratywnych określeń, jak np. ohydny, paskudny, okropny). Zastanawiająca jest następna odpowiedź, tzn. prostota (8), która najprawdopodobniej została pomyłona z prostactwem, odnotowanym 5 razy u innych osób. Ponadto wskazywano na: złe dopasowanie (5), nienaturalność/sztuczność (4), przerost formy nad treścią (3), obciach (3), powtarzalność (3), groteskowość (2), zbytnie wyróżnianie się (2), nieatrakcyjność (2), jaskrawe kolory (2), coś wstydliwego (2), inność (1), nieoryginalność (1), niefunkcjonalność (1), pretensjonalność (1), schematyczność (1). Wymienione asocjacje (poza jaskrawymi kolorami) są negatywne oraz wskazują na różne aspekty i przejawy kiczu. Po raz kolejny uwidacznia się złożoność tego zjawiska.

Polecenie piąte dotyczyło podania synonimów słowa *kicz*. Aż 57 osób podało tandetę. Co ważne, reszta synonimów była skrajnie negatywna, słowa te przynależą do potocznej odmiany języka, a niejednokrotnie są wulgarne. Odnotowano następujące wyrażenia bliskoznaczne: bubel (13), bezguście (12), chłam (7), badziewie/badziew (7), taniocha (6), chała (5), obciach (5), gniot (5), szmira (3), szajs (2), gówno (1), syf (1), dziadostwo (1), śmieć (1). Jednostkowe odpowiedzi natomiast były synonimami słowa *kiczowaty*: bezwartościowy (3), śmieszny (2), dziwny (2), nieelegancki (1), niemodny (1), banalny (1). Przymiotniki te, choć neutralne, oczywiście wartościują kiczowaty przedmiot negatywnie.

Wykres 2. Główne cechy kiczu

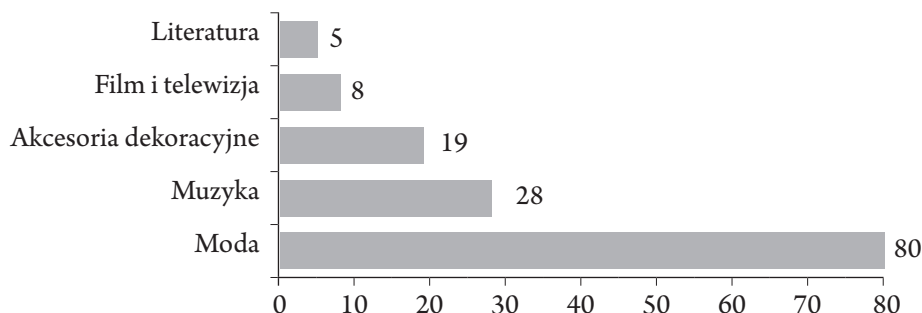
Źródło: opracowanie własne

Antonimy podawane w następnym poleceniu ukazały, że kicz jest rozpatrywany przede wszystkim w kategoriach estetycznych. I tak najwięcej razy pojawiły się jako antonim kiczu: gust (20), styl (17) i piękno (15), następne odpowiedzi odnosiły się do sztuki i za przeciwieństwo kiczu uznawały: sztukę (10), artyzm (9), kunszt (8), arcydzieło (6). Pojawiły się również określenia nawiązujące do definicji kiczu jako przepychu/nadmiaru. I tak antonimem kiczu jest: stonowanie (6), umiar (4), skromność (3), wysublimowanie (2), selekcja (1), harmonia (1). Dwa razy wskazano również na bogactwo treści, co najprawdopodobniej jest odbiciem pojawiającego się wcześniej określenia *przerost formy nad treścią*.

W kolejnym pytaniu respondenci mieli wypisać sfery życia, w których można spotkać kicz. Najczęstszą odpowiedzią, pojawiającą się aż 53 razy, była moda. Należy zaznaczyć, że odpowiedź ta pojawiała się tylko u kobiet i w większości u studentek UŁ (tylko 3 kobiety z UTW wskazały na tę sferę). Drugim co do częstości wskazaniem była sztuka (24), która w pięciu przypadkach została dookreślona jako sztuka współczesna. Następnie pojawiły się: muzyka (23), telewizja (16), kultura popularna (11), film (11) i literatura (10). Oprócz telewizji osobno pojawiło się reality show (8) i seriale typu *Dlaczego ja?* (5). Pojedyncze odpowiedzi dotyczyły architektury (5), ozdób (3), kabaretu (2), radia (1), dyskotek (1) i sytuacji, gdy ludzie zwracają uwagę na wygląd drugiej

osoby (1). Ponadto dwa razy wskazano na obszary, gdzie jest mniejszy dostęp do edukacji (wieś²).

Następnie w ankiecie należało wskazać przykłady kiczu. Odpowiedzi pogrupowano, gdyż respondenci wskazali na rozmaite pojedyncze elementy, które dopiero po zestawieniu z sobą, pokazują obraz kiczu i uzupełniają wcześniej podane sfery.

Wykres 3. Przykłady kiczu ujęte w większe grupy

Źródło: opracowanie własne

Najczęściej odnoszono się do mody: ubiór (18), sztuczne paznokcie/tipsy (13), białe kozaki (10), lateks (6), cekiny (6), panterka (5), źle dobrany strój (5), zbyt wiele ozdób (3), plastikowa biżuteria (3), wyzywający makijaż (2), ubrania polskich celebrytów (2), krótkie spódniczki (2), sandały z białymi skarpetkami (1), zbyt obcisłe legginsy (1), różowe ubranie (1), kreacje sceniczne gwiazd popu (1), ubrania z lat osiemdziesiątych (1). Drugim ważnym aspektem była muzyka, gdzie bardzo często pojawiali się konkretni wykonawcy lub gatunki muzyczne: disco polo (12), Doda (3), teledyski (2), hip hop (2), muzyka dupstep i techno (2), Ewelina Lisowska (1), Lady Gaga (1), Enej (1), Donatan i Cleo (1), Miley Cyrus (1), Ich troje (1), piosenki Świetlickiego (1). Kolejną grupę stanowiły wszelkiego rodzaju akcesoria dekoracyjne, jak np. małe figurki a'la porcelana (4), dewocjonalia (3), pawie pióra (3), krasnale ogrodowe (3), meble (2), kolorowe koce i kapy (2), plastikowa figurka Matki Boskiej, do której wlewa się wodę święconą (2). Wspominano również o literaturze (5), jednak w tej grupie wskazano tylko na nazwiska twórców: Dorota Masłowska (3), Manuela Gretkowska

² Jest to bardzo ciekawe, gdyż badanie językowego obrazu wieśniaka [Gaze 2015] dowiodło, że dla Polaków wieśniak to mieszkaniec wsi odznaczający się brakiem kultury, jej nieznamościami, prostactwem i głupotą.

(2), Michał Witkowski (1). Przy filmie i telewizji wymieniono: polskie komedie romantyczne (3), twórczość Almodovara (2), *Rozmowy w toku* (2), *Pamiętniki z wakacji* (1). Tylko siedem odpowiedzi odnosiło się do pierwotnego znaczenia słowa *kicz*, tj. obraz (5), nazwany dwa razy bohomazem, i jeleń na rykowisku (2), który jest także słownikowym synonimem bezwartościowego landschaftu. Malarские przykłady kiczu pojawiły się w sześciu ankietach z UTW i jednej studenckiej, co może świadczyć o zacieraniu się pierwotnego znaczenia i przenoszeniu go na inne aspekty życia artystycznego (literatura, muzyka) i codziennego (moda, telewizja), co zaobserwowano również w słownikowej ewolucji pojęcia.

W ankiecie zamieszczono również BUT TEST. Jest to tekst do uzupełnienia, oparty na modelu zdania przeciwstawnego (*To jest wielki kicz, ale...*). Wymaga on samodzielnego zwerbalizowania przez respondentów cech opozycyjnych wobec żywionych przez nich stereotypów – inaczej mówiąc budowania zdań z presuponowanymi stereotypami. Wśród odpowiedzi pojawiły się:

- niektórym się podoba / może się podobać / ma swoich fanów / mnie się podoba (32)
- budzi zainteresowanie (8)
- można zaakceptować (7)
- sprawia mi przyjemność (6)
- ładnie wygląda (4)
- jest oryginalne i wyszukane (3)
- jest popularne (3).

Odpowiedzi te pokazują, że w kiczu niezwykle ważny jest odbiorca, to on często decyduje, czym jest kicz. Indywidualne podejście do przedmiotów kiczowatych pozwala nawet zaakceptować je, pomimo wad (wymienianych wcześniej) mogą one się podobać, a nawet sprawiać przyjemność. Jest to o tyle ważne, że A. Moles, wymieniając pięć zasad kiczu³, wskazuje również zasadę komfortu, wynikającą z idei dobrego samopoczucia, małego dystansu i przeciętności wymagań [Moles 1978].

Ankietowe badanie łączliwości leksykalnej przymiotników *kiczowaty*, *kiczowata*, *kiczowate* przyniosło dodatkowe szczegóły. Do najbardziej frekwencyjnych odpowiedzi zaliczają się: strój/ubiór/ubranie (37), muzyka (13), buty (13), sukienka (12), styl (11), film (11). Potwierdza to wcześniejsze wnioski, że kicz łączony jest tutaj przede wszystkim z ubraniami i stylem/sposobem ubierania się. Ponadto respondenci łączą kicz z muzyką i filmem. Wśród najczęściej wymienianych odpowiedzi brakuje odwołań do sztuk plastycznych i malarstwa zwłaszcza, czyli do pierwotnego znaczenia słowa. Z tej sfery tylko 8 razy wymieniono obraz. Pozostałe, mniej popularne odpowiedzi, w większości odnosiły się do mody (41)⁴: spodnie

³ Pozostałe to: niedostosowanie, kumulacja, synestezja, przeciętność.

⁴ Razem z wyżej wymienionymi odpowiedziami do sfery mody podano aż 114 przykładów.

(5), kozaki (4), makijaż (4), spódnica (4), moda (3), torebka (3), bluzka (3), kurtka (2), krawat (2), dresy (2), trend (1), garderoba (1), marynarka (1), bransoletka (1), czapka (1), tipsy (1), getry (1), włosy (1), paznokcie (1). Reszta odpowiedzi odnosiła się do kultury popularnej (20): reklamy (5), program (3), teksty (2), gazeta (2), piosenki (1), kreskówki (1), disco polo (1), teledysk (1), występ (1), kabaret (1), piosenkarz (1), piosenkarka (1). Udało się również wydzielić literaturę (22): książka (8), powieść (4), literatura (3), utwory literackie (2), wiersze (2), poezja (1), poeta (1), pisarz (1). Wyniki tego badania pokazały rolę konkretnych, ukrytych w obiegu powszechnym wyrażen językowych, które służą jako etykiety dla już znanych charakterystyk. Obraz kiczu to tak naprawdę suma przypisywanych mu przejawów, które w oczach odbiorców są kiczowate.

Ostatnie polecenie dotyczyło wskazania atrybutów kiczu. I tutaj znów przeważającą część stanowiły konkretne przykłady z zakresu mody (111): tipsy (16), białe kozaki (13), kolory/dużo kolorów (9), ubiór (9), lateks (6), cekiny (6), panterka (6), solara (6), kolor różowy (5), za dużo makijażu/za krzykliwy makijaż (5), brokat (3), złote łańcuchy (3), spodnie dzwony (2), małe słodkie pieski w damskich torebkach (2), ozdoby na ubraniach (2), opalanie natryskowe (2), dresy (2), biżuteria (1), miniówka (1), szal boa (1), za wysokie buty (1), świecące ubranie (1), samoopalacz (1), przyczepiane włosy (1), tapirowane włosy (1), pasemka (1), tlenione włosy (1), jaskrawy lakier do paznokci (1), leginsy (1), futra (1), wygląd (1). Respondenci nie widzieli różnicy między atrybutami/przedmiotami charakterystycznymi dla kiczu a przykładami kiczu. Wiele odpowiedzi się powtarza, choć widać wyraźne rozdrobnienie odpowiedzi wśród atrybutów. Ponadto pojawiły się cechy jako atrybuty kiczu (21): jaskrawość (6), przesada (4), przerysowanie (3), mała wartość (2), niespójność (1), głupota (1), banał (1), nadmiar, (1), dziwność (1), śmieszność (1). Co ważne, aż 15 osób nie wskazało ani jednego atrybutu. Kolejne odpowiedzi tylko przynoszą potwierdzenie istnienia w społecznej świadomości pewnego fundamentalnego zespołu cech kiczu.

Kicz w świetle przeanalizowanych ankiet to przede wszystkim przedmiot, który posiada następujące cechy: tandetny, bez wartości/małej wartości, niemodny, groteskowy, przesadzony, nienaturalny. Niekiedy za kicz uznano brak gustu, czyli podejście do przedmiotu/postawę wobec niego. Planując badanie, zakładano, że ankietowani z Uniwersytetu Trzeciego Wieku będą stanowić grupę odniesienia wobec odpowiedzi studentów. Wyniki pokazały jednak, że w wielu aspektach odpowiedzi były podobne. Jedyną prawidłowością, jaką zauważono, było wskazywanie przez studentki UŁ mody jako sfery, w której przejawia się kicz. Seniorzy wskazywali jedynie na sfery sztuk plastycznych oraz kultury audialnej i audiowizualnej. Może to świadczyć o ewolucji pojęcia *kicz* (co odnotowano również, analizując definicje słownikowe). Zwiększa ono swój zakres znaczeniowy, obejmując szerszy aspekt, jakim jest moda i przedmioty codziennego użytku.

Przegląd podstawowych opracowań leksykograficznych pokazał, że definicja kiczu rozszerzała/rozbudowywała się, a analiza kwestionariuszy ujawniła, że kicz odchodzi od sztuki. W odpowiedziach ankietowych kicz jawi się jako pojęcie mocno wartościujące i zawsze negatywne, trudne do przypisania do jednej kategorii. Białe kozaczki, muzyka disco polo, leginsy, sztuczne paznokcie – rozpiętość skojarzeń okazała się ogromna. Definicje budowane przez respondentów pokrywają się w wielu przypadkach z definicjami leksykograficznymi. Cechy wymieniane przez ankietowanych, jak np. bezwartościowość, schematyczność, brzydota, nienaturalność, sztuczność, pojawiały się w analizowanych słownikach. Zarówno w ankietach, jak i definicjach słownikowych można jednak zauważyć rozszerzanie się zakresu znaczeniowego badanego leksemu.

Bibliografia

- Bartmiński J. [1998], *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Anusiewicz J., Bartmiński J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 63–83.
- Gaze M. [2014], *Językowy obraz wielokulturowości*, [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców 2*, Gaze M., Kubacka K. (red.), Piktór, Łódź, s. 88–96.
- Gaze M. [2015], *Językowy obraz wieśniaka we współczesnej polszczyźnie*, „*Studia Obszarów Wiejskich*”, t. 14 (w druku).
- Grochala B., Wojenka-Karasek M. [2011], *Nie taki cudzoziemiec straszny... Obraz cudzoziemca wśród studentów polonistyki*, [w:] *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego 3*, Grochala B., Wojenka-Karasek M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 335–343.
- Habrajska G. [2000], *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata*, [w:] *Język a Kultura*, Anusiewicz J., Bartmiński J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 73–84.
- Moles A. [1978], *Kicz, czyli sztuka szczęścia*, PIW, Warszawa.